

Twee ontwerptekeningen voor een groot arsenaal te Steenberg (1748-1749)

Inleiding

In de tweede helft van de vorige eeuw zijn er op het Algemeen Rijksarchief in Den Haag heel wat archiefbestanden van hun kaarten en tekeningen ontdaan om in uitgevouwen staat vervolgens in een aparte kaartencollectie te worden geborgen. Volledig is dat uitkammen echter niet gebeurd. Tientallen exemplaren zijn daarbij over het hoofd gezien, waaronder verschillende van groot formaat. Dat is niet alleen in het archief van de Staten-Generaal, maar ook bij dat van de Raad van State het geval. Meerdere van die vergeten kaarten en tekeningen hebben betrekking op Steenberg en enkele daarvan op een arsenaal, dat daar in het midden van achttiende eeuw gebouwd is. Het doel van deze bijdrage is een bespreking te geven van het ontstaan en de functie van deze kaarten en de samenhang met de Steenbergse garnizoensgeschiedenis.

De vesting en haar garnizoen¹

Vóór het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) heeft de vesting Steenberg eigenlijk niet zoveel voorgesteld. Reden waarom ze ook moeilijk te verdedigen was en herhaaldelijk van bezetter is gewisseld, zoals dat gebeurde in 1577, 1581-1582, 1583 en 1590.

Tijdens het Bestand, toen Steenberg weer onder de macht van de Staten-Generaal stond, zijn er de nodige reparaties aan uitgevoerd, terwijl er ook enkele nieuwe werken werden aangelegd, onder andere een voorwal ten noorden van de stad. Na de hervatting van de oorlog werd Steenberg in 1622 vrijwel onmiddellijk opnieuw door de Spanjaarden ingenomen. Lang heeft die bezetting overigens niet geduurd. Binnen enkele maanden wisten prins Maurits en graaf Ernst Casimir van Nassau de stad weer te heroveren.

Met de verovering van Breda door de Spanjaarden op 2 juni 1625 ontstond er een gevaarlijke bres in de verdedigingslinie van de Republiek, waardoor de vestingen Bergen op Zoom en Steenberg veel meer betekenis kregen voor het Staatse leger. Voldoende reden voor de Staten-Generaal om Steenberg op meerdere plaatsen te versterken, zowel door het aanleggen van een fort aan de havenmond van de stad, het fort Henricus, als van nieuwe, moderne wallen om de oude stadskom zelf, met de erbij behorende grachten en bolwerken. Op aandringen van Frederik Hendrik vooral is dat zo compleet mogelijk gebeurd, waardoor de stad de vorm kreeg van een zeshoek, bestaande uit een aarden wal met zes bolwerken. Nieuwe Spaanse aanvallen maakten echter nog enkele verdere maatregelen wenselijk, waaronder in 1635 de aanleg van een kroonwerk² ten oosten van de stad en vier jaar later gevolgd door een hoornwerk³ in de West-Hillen.

Na de Vrede van Munster in 1648 boette de vesting al snel aan belang in, wat automatisch tot verwaarlozing van het onderhoud leidde. Door een nieuwe oorlog van de Republiek in 1672, ditmaal met Frankrijk, Engeland, Munster en

Keulen als tegenstanders, kwam er weer de nodige actie, waarbij het in 1635 aangelegde kroonwerk werd geslecht en de daarnaast gelegen hoge gronden werden afgegraven. Volgens de strategen verdiende het de voorkeur het hele betrokken gebied te inunderen. Begin achttiende eeuw is het kroonwerk hersteld en met enkele nieuwe werken omringd. Mogelijk een idee van Menno van Coehoorn, die de stad in 1693 met een bezoek heeft vereerd. Veel grote wijzigingen hebben er nadien niet meer plaatsgevonden. Wel dienden de bestaande werken natuurlijk onderhouden te worden. Tot 1666 ontving de stad daar van de Raad van State jaarlijks 1500 gulden subsidie voor. Het jaar daarop werd een nieuw akkoord gesloten, waarin precies geregeld werd wat ten laste van de stad kwam en wat ten laste van het rijk. Voor een bedrag ter grootte van een vierde deel van de 'gemene middelen' diende de stad voor drie compagnieën de logiesgelden te betalen, de twee stadspoorten met de daarbij behorende corps de gardes te onderhouden, de bruggen over de grachten en de stenen sluis aan de kade. Meermalen is dat contract daarna verlengd, maar dan wel op ongunstiger condities. Wat de bezetting van de vesting met manschappen betreft, daarin hebben zich in de loop van de tijd grote schommelingen voorgedaan. In het begin van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) hing de sterkte veelal af van de acute oorlogsdreiging. Eerst begin zeventiende eeuw kwam er een vaste bezetting van ongeveer drie compagnieën infanterie. In 1631 hebben er echter zes gelegen en in 1642 zelfs acht, wat tot allerlei moeilijkheden heeft geleid, zowel wat betreft de inkwartiering als de betaling van logiesgelden. Af en toe zijn er ook detachementen uit Bergen op Zoom in gelegerd geweest, maar in 1746 vroeg de stad weer om een vast garnizoen, waarbij de voorkeur uitging naar militairen van één regiment. Aan grote aantallen mag daarbij overigens niet gedacht worden. Met vijftig man was het mogelijk al bekeken.

Een meestroof te koop aangeboden

Enigszins verbaasd was de magistraat van Steenberg begin maart 1748 dan ook wel, toen ze van de commies van 's Lands magazijnen aldaar, Jacob Thijssen, te horen kreeg dat er ten behoeve van het garnizoen voor maar liefst 15.593 gulden aan beddegoed was ingekocht. Dat betrof zowel kussens, dekens als 'paljassen'. Dat waren zakken of matrassen van grove stof die, gevuld met stro, dienst deden als legerstede. Het zou toch niet staan te gebeuren, aldus de Steenbergse magistraat op 4 maart 1748 aan de Raad van State, dat dit bedrag volledig door de stad zou moeten worden voorgeschoten.⁴ Cash had het stadsbestuur het sowieso niet in huis, maar ook lenen ging de krachten van de stad ver te boven. Slechts met de grootste moeite zou daar iets van terugkomen. De beide bataljons Oostenrijkse troepen die op dat moment in de stad gelegerd waren, toonden zich nog wel bereid iets voor het gebruik van genoemde materialen te betalen, namelijk 8 stuiver per man per week. Zij waren echter verre in de minderheid, want er waren drie keer zoveel Hollandse troepen, eerst gekantonneerd⁵ op bevel van de commandeur van de vesting en nadien van de luitenant-generaal d'Anvie.⁶ Die wensten in het geheel niets te geven, noch voor de geleverde 'fournituren' (allerlei benodigdheden), noch voor de inkwartiering. En dat terwijl iedere soldaat, naar het stadsbestuur had vernomen, toch 3 stuiver per week 'voor een douceur' toegelegd kreeg. Als dit niet van hogerhand werd bijgesteld dreigde de stad totaal geruïneerd te

worden. Een pasklaar antwoord heeft de Raad van State op dit verzoek van de Steenbergse magistraat niet gegeven. Voorlopig werd de kwestie op de lange baan geschoven.⁷

Dat gebeurde niet met een ander schrijven uit Steenberg en op dezelfde dag bij de Raad van State arriveerde en dat verband had met de garnizoensfunctie. Afkomstig was die brief van commies Thijssen en kapitein van de artillerie J.M. Althuijsen, die toentertijd in de stad was gelegerd.⁸ Gezamenlijk lieten ze de Raad van State weten, dat er zich een uitgelezen mogelijkheid voordeed om in Steenberg iets moois voor het Land⁹ aan te kopen.¹⁰ Dat betrof een goede en grote schuur die was gelegen aan de Lindengracht, achter het stadhuis, ongeveer op de plaats van de huidige St. Gummaruskerk. Eertijds was het een meestof geweest, waarvan de toren alle gelegenheid bood om er enkele zolderingen in te maken, waarop ammunitie geborgen zou kunnen worden. Op de dorsvloer en in de koestal was plaats voor de nodige affuiten (onderstel van een kanon) of wat voor ander oorlogstuig dan ook. Bij de schuur zelf hoorde een flinke lap grond, 'een groot vierkant erve, groot circa 140 roeden'¹¹, waarop nog allerlei andere loods en magazijnen geplaatst konden worden. Aangeboden werd een en ander door de Steenbergse schepen Andries Rimpelaer voor de alleszins redelijke prijs van 500 gulden. Een beetje loods alleen kostte al heel wat meer, om nog maar te zwijgen van alle verdere mogelijkheden die de schuur en het uitgestrekte stuk grond boden. Als het aan hen lag hoefde er geen moment over de koop getwijfeld te worden.

Dat heeft de Raad van State dan ook niet gedaan. Nog diezelfde dag werden Thijssen en Althuijsen gemachtigd tot aankoop over te gaan. 'Ten minsten prijze doenlijk', zoals het in de resolutie van 6 maart 1748 heette, maar hooguit voor het genoemde bedrag.¹² Verder kregen ze de opdracht op korte termijn te laten weten wat er huns inziens op genoemd terrein verder nog allemaal diende te gebeuren en daar ook een kostenplaatje bij te leveren.

Verbouwplannen

Nadat de koop op 22 maart 1748 gesloten was, konden Thijssen en Althuijsen aan de slag.¹³ Ze werden daarbij geassisteerd door ene inspecteur Tengbergh, die de meestof niet alleen grondig onderzocht maar ze tevens in beeld bracht.¹⁴ Omdat het gebouw laatstelijk als graanschuur was gebruikt, waren de zware balken eruit gezaagd om zo des te gemakkelijker de schoven op te kunnen tassen. Dat had de verankering van de muren ongedaan gemaakt, die dan ook uitgeweken waren. Door twee zware moerbalken¹⁵ op de eerste verdieping te leggen en negen overdwarse balken kon dat weer enigszins hersteld worden. Tevens verkreeg men zo een prima bergzolder van 28 voet in het vierkant. Daar weer boven diende een tweede zoldering te komen, waarop de nodige rekken voor de laadgereedschappen van de artillerie geplaatst zouden worden. Twee steektrappen waren er nodig om genoemde zolders te kunnen bereiken.

Ook het dak behoeft het nodige herstel. Het gedeelte dat zich boven de voorste 'aflaat' (afdak) bevond zou van nieuw riet voorzien moeten worden, 'egaal met de gehele dekkinge der stoove'. Eerst diende het echter versterkt te worden, zoals er ook de nodige gordingen¹⁶ en steekschoren¹⁷ behoorden te worden aangebracht bij de achterste aflaat. Tussen beide genoemde aflaten in zou een houten schutting moeten komen. Ook dienden er her en der enkele

openingen dichtgemetseld te worden, zoals die van de oven en van enkele kruipgaten. In de oostelijke gevel daarentegen zouden juist enkele gaten bijgemaakt moeten worden, 'om lugt te scheppen op de twee zolders'. Zowel de voor- als achtermuur zouden van nieuwe, brede deuren voorzien moeten worden, om affuiten naar binnen te kunnen brengen. Het hout dat voor dit alles nodig was, zou gedeeltelijk betrokken kunnen worden van de scheepsbrug aan de Blauwe Sluis, die op korte termijn toch afgebroken zou gaan worden, terwijl er verder nog het nodige materiaal voorhanden was in het magazijn. Wat het verdere terrein betrof – een stuk grond van 173 bij 246 voet – dat was ruim genoeg om er nog allerlei andere magazijnen op neer te zetten. Voor aan de weg, ten oosten van de meestoof, zou het best een turfschuur kunnen komen. Vroeger was daar al eens verlov voor gegeven, maar om allerlei redenen, zoals het ontbreken van hout, de nodige arbeiders en een geschikte plaats, was dat er nooit van gekomen. Nu was de kans schoon ze alsnog gerealiseerd te krijgen. Daarbij kon het best gedacht worden aan een gebouw van 114 voet lengte en 30 voet breedte, 'omdat de zware dennebalken van de scheepsbrug aan de Blauwe Sluis zo lang zijn'. Restte nog de kosten van een en ander. Het verbouwen van de oude meestoof hoefde de 750 gulden niet te boven te gaan. Het nieuwe turfmagazijn, dat gedeeltelijk ook als arsenaal dienst zou gaan doen, zou flink wat duurder uitvallen. In hout uitgevoerd moest daarbij gedacht worden aan 3050 gulden, in steen aan 4150 gulden. Voor een beetje meer lag er echter een veel betere oplossing voor het grijpen. Aangezien de meestoof voor het grootste gedeelte in kleimortel was opgetrokken en gedekt was met een strodak was ze eigenlijk zo goed als ongeschikt om er zware materialen in te bergen, temeer omdat er geen zolderingen in waren. Ze kon veel beter worden afgebroken waarbij de vrijkomende stenen gebruikt zouden kunnen worden voor de bouw van het nieuw geplande magazijn. Dat zou dan 56 voet langer moeten worden, 170 voet in totaal, waarvan 66 voet bestemd voor een turfmagazijn en 104 voet voor een arsenaal, 'met een suffisante zolder daarboven'. In hout uitgevoerd zou dat op 4400 gulden komen, in steen op 5750 gulden.

Ernstvuurwerk op het stadhuis

Helemaal tevreden was de Raad van State met de ingediende stukken niet. Voor het opknappen van de oude meestoof was volstaan met alleen maar een bedrag te noemen en juist dat onderdeel interesseerde de Raad het meest. Dat was namelijk veruit het goedkoopste. Graag zag het bestuurscollege daar dan ook een precieze begroting van tegemoet, alsook een bestek. Blijkens een nieuw schrijven van Althuisen en Thijssen aan de Raad van State van 22 juli 1748 moet Tengbergh daar ook onmiddellijk werk van hebben gemaakt, waarbij hij alles 'seer nauwkeurig en exact' had uitgerekend. Helaas zijn beide stukken niet bewaard gebleven, zodat moet worden volstaan met de overwegingen van de commies en de kapitein zelf.¹⁸ Die drongen er met de grootste klem op aan om juist voor de brede aanpak te kiezen. Slechts door het bouwen van een nieuw magazijn of arsenaal kon de bergingsproblematiek in Steenbergem adequaat worden opgelost. Op dat moment lagen er goederen over de hele stad verspreid en dat vaak onder de beroerdste omstandigheden. Zo waren er op het stadhuis 'seer veel ernstvuurwerken' geborgen.¹⁹ Die lagen daar niet alleen brandgevaarlijk, ze hadden er ook zwaar te lijden van de regen,

want doordat Steenberg er financieel niet toe in staat was, werd het gebouw nauwelijks onderhouden. Een hele massa scherpe patronen die er het jaar tevoren vanuit de linies naar toe was gebracht, was daar al onbruikbaar door geworden. Noodgedwongen was er ook veel bedorven kruit weggegooid.

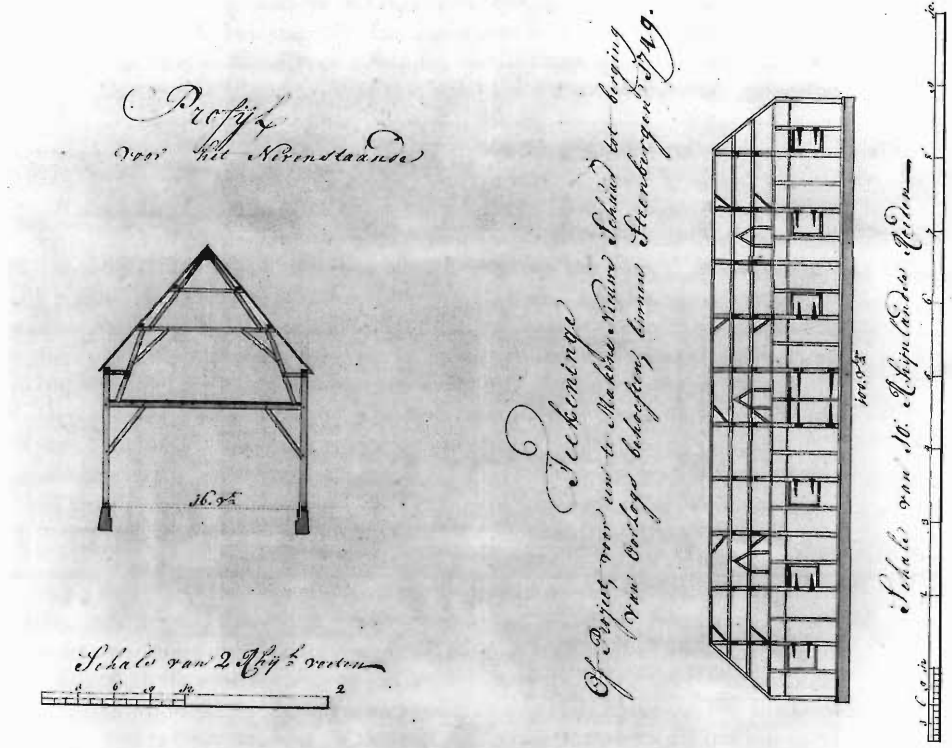
Pleidooi voor een 'ordentelijk gebouw'

Vrijwel zeker zijn de door Tengbergh opgestelde stukken terechtgekomen bij Pierre de la Rive, die op dat moment directeur eerste klasse bij de fortificatiewerken was in de rang van kolonel.²⁰ In alle gewesten waren er vanouds ingenieurs aangesteld die belast waren met het ontwerpen en onderhouden van vestingwerken. Hoewel ze geen militaire rang hadden werden ze wel als militair beschouwd. Door de benoeming van een inspecteur-generaal der fortificatiën werden die ingenieurs later in één korps opgenomen. Vanaf 1714 kon iemand in dat métier tot directeur worden benoemd, in twee verschillende klassen zelfs. Een directeur tweede klasse had de militaire rang van luitenant-kolonel, eentje van de eerste klasse die van kolonel. De la Rive bereikte beide stadia respectievelijk op 11 november 1746 en 8 augustus 1748. Op 17 oktober 1749 wist hij het nog een stapje verder te brengen: waarnemend directeur-generaal der fortificatiën.²¹

Onmiddellijk nadat hij de stukken had ontvangen begaf De la Rive zich naar Steenberg om de meestof zelf in ogenschouw te nemen. Daarbij kon hij tot geen andere conclusie komen dan die Althuisen en Thijssen vóór hem ook al hadden getrokken. Door het wegzagen van de zwaarste balken en de fragiele toestand van de muren viel er niets meer van te maken. Het gebouw kon veel beter worden afgebroken, temeer daar er sinds de aankoop van het terrein van schepen Rimpelaer volop ruimte was 'om een ordentelijk gebouw te setten'. In de voorafgaande plannen was de mogelijkheid geopperd om ten oosten van de meestof een turfschuur te bouwen, waartoe gebruik gemaakt zou kunnen worden van de zware balken uit de afbraak van de scheepsbrug aan de Blauwe Sluis. Dat materiaal was evenwel inmiddels naar het magazijn in Dordrecht verscheept. Daardoor zou de geplande schuur alleen maar duurder worden. Maar eigenlijk was dat helemaal niet nodig, daar er zich in de stad al een prima opslagplaats voor turf bevond, te weten de voorheen gebouwde 'Ruiters Stallen', die maar liefst 235 voet lang waren en ieder 16 voet breed. Daar was zelfs voldoende ruimte om nog allerlei andere goederen naartoe te brengen waarvoor in het nieuwe arsenaal geen plaats zou zijn, zoals palissades, karren, kruiwagens, affuiten en voorwagens.²² Een turfschuur hoorde trouwens niet pal naast een arsenaal en kruithuis te staan. In Steenberg waren alle belanghebbenden het erover eens, dat er een compleet nieuw arsenaal diende te komen, of dat nu de kapitein van de artillerie betrof, de commies van het plaatselijke magazijn of de commanderende officier van de vesting, de generaal-majoor Stewart.²³

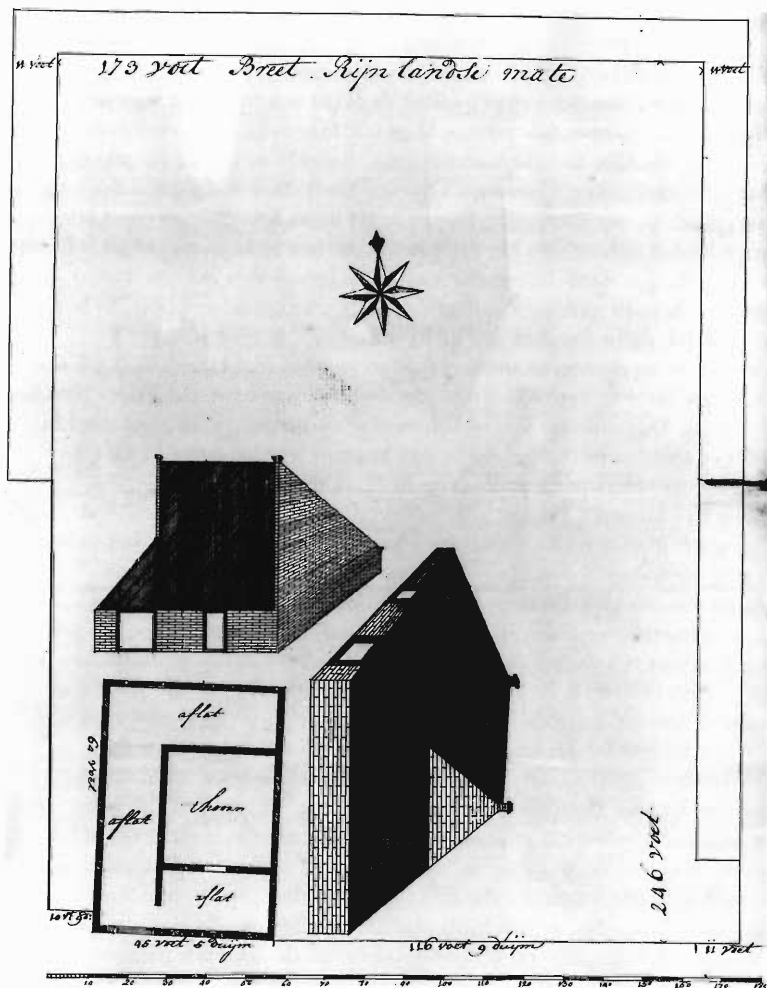
Een ontwerptekening ingediend

Waar het arsenaal moest komen staan en hoe het eruit moest komen zien, heeft De la Rive aan de Raad van State verduidelijkt met zowel een plattegrondje als met een grote bouwtekening, beide uitgevoerd in kleur. Op eerstgenoemde is te zien hoe het nieuwe arsenaal dwars door de oude meestof

Tekening van het houten arsenaal, dat in 1749 in Steenberg werd gebouwd naar ontwerp van Hixenius en De Rambures. (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van State, inv.nr.921.1)

heen was gepland. De tekening maakte samen met een toelichting daarop duidelijk dat er sprake was van een groot driedelig gebouw, buitenwerks 143 voet lang, met in het midden het eigenlijke arsenaal, aan het westeinde daarvan een kruitkamer en aan de oostzijde een wat kleiner vertrek 'voor alle gemaakte vuurwerken, brant en lugtcogels, scharpe patronen' en dergelijke meer. Beneden in het arsenaal zouden de affuiten komen te staan en op zolder 'allerhande zaken van schuppen, spaden, wolsacken, lont, sandsacken, laatgereetschappen en vriesse ruijters'.²⁴ Het hele terrein diende afgezet te worden met palissades. De kosten zouden in totaal 9700 gulden bedragen, wat 3950 gulden meer was dan het duurste eerder ingediende plan. Voor dat bedrag zou in de toekomst de defensie van Steenberg beslist verzekerd zijn. Zo zou de hele voorraad kruit die zich op dat moment nog in een klein en vochtig vertrek bevond, naar het westelijk gedeelte van het nieuwe gebouw worden overgebracht en daar onder optimale condities bewaard kunnen worden. Het vrijgekomen magazijn zou dan kunnen worden ingericht als laboratorium voor de artillerie, een werkplaats waarin ernstvuurwerken vervaardigd werden. In een bijgaand concept-bestek van meer dan veertig pagina's was de hele bouw tot in de kleinste details verder uitgewerkt. Op één daarvan wordt hier even ingegaan. Dat betreft het venster vlak boven de ingangspoort, waardoor

Tekening van de meestoof in Steenberghe door inspecteur Tengbergh,
 (Algemeen Rijksarchief, Archief Raad van State, inv.nr. 909.2)

met behulp van een windas goederen naar binnen konden worden getakeld. Op de 'standtekening'²⁵ was dat raam ingetekend aan de zuidzijde van het gebouw. In feite diende het echter aan de noordzijde gemaakt te worden. Mislukte takelpogingen zouden anders wel eens fatale gevolgen kunnen hebben voor wie op dat moment juist het gebouw wilde verlaten. De laatste artikelen van het bestek lichtten de Raad van State in over de bij de bouw te gebruiken materialen en kleuren. Voor wat de stenen betreft werd daarbij gedacht aan 'grauwe moppen, wel geformeert, op de Leck gebakken'. De pannen zouden rood van kleur worden, net als de te gebruiken plavuizen. Al het houtwerk diende geschilderd te worden in 'engels bruijn', uitgezonderd de kozijnen en ornamenten die wit zouden worden en het ijzerwerk, dat een zwarte kleur zou krijgen.

Enig geduld werd er vervolgens van de pleitbezorgers van het nieuwe arsenaal wel gevergd. Op 24 augustus 1748 besloot de Raad van State het voorstel van De la Rive aan een commissie voor te leggen.²⁶ Hoe lang zo'n commissie daarmee bezig zou zijn, kon niemand zeggen. Soms hoorden de betrokkenen er helemaal niets meer over. Commies Thijssen heeft daar in dit geval het meeste weet van gehad. In het voorjaar van 1749 heeft hij in Steenbergem met allerlei problemen bij het beheer van het militaire materieel te kampen gehad.²⁷ Eerst was hij aangeklampt door de 'commies-controleur van de convoeien en licenten' (een belastingambtenaar van de in- en uitgaande rechten). In het verleden hadden de bedienden van de Admiraliteit²⁸ lange tijd verblijf gehouden op en bij de zogenaamde redoute²⁹ van het fort Henricus. Ook nu wensten ze die weer te betrekken. De moeilijkheid was echter dat daar buskruit opgeslagen lag. Dat zou hoe dan ook dienen te verdwijnen. Mogelijk dat het naar Delft of Dordrecht overgebracht zou kunnen worden, tegelijk met de voorraden die er elders in de stad en op het fort zelf nog lagen. Vervolgens had hij een rekening gepresenteerd gekregen van de bedienden van de artillerie (artilleristen) die wekenlang bezig waren geweest met het ledigen van gevulde kardoezen en patronen. Hoewel hij daar eigenlijk niet toe gemachtigd was, had hij die toch maar betaald, in de hoop dat de Raad van State daar achteraf mee akkoord zou gaan. Waarschijnlijk heeft dat ledigen te maken gehad met het wegtrekken van de regimenten Lindtman en Raders uit de vesting. Carel Hendrik Lindtman voerde sinds 17 juli 1743 het bevel over zo'n eenheid, Ernst Christoffel Raders sinds 16 juli 1745. Op 21 mei 1748 werd het regiment Raders bij dat van Lindtman gevoegd.³⁰ Vervolgens is dat gecombineerde regiment naar Maastricht verplaatst en onder commando gekomen van George Hendrik graaf van Keijserling.³¹ Eveneens van hem ontving Thijssen eind maart 1749 een kwaadaardig briefje, waarin stond hoe hij te handelen had met de snaphanen³² die door de genoemde regimenten te Steenbergem gebruikt waren en die de soldaten bij het vertrek hadden achtergelaten. Aangezien ze aan het Land behoorden lag alle verantwoordelijkheid voor het schoonmaken en schoonhouden van de geweren volgens Keijserling bij de commies van 's Lands magazijnen in Steenbergem. Een ongehoorde brutaliteit, naar Thijssen aan de Raad van State liet weten, want ze waren volkomen vuil, verroest en 'defectueus' overgegeven. In die staat nam het Land nooit geweren aan. Even slordig waren de vertrokken regimenten omgegaan met hun paljassen, peluwen en dekens. Sommige hingen aan flarden, andere waren te vies om aan te pakken en een heel stel was zelfs verdwenen. Majoor Courvoisy³³ had bij zijn vertrek wel beloofd dat de schade ervan vergoed zou worden door een van zijn officieren die wegens het afhandelen van bepaalde regimentszaken nog enige tijd in Steenbergem zou blijven, maar die bleek achteraf van niets te weten, waarna hij er stilletjes vandoor was gegaan.

Keijserling in het verweer

Op alle klachten van Thijssen is de Raad van State op 2 april 1749 ingegaan. De redoute bij het fort Henricus diende ontruimd te worden voor de beambten van de convoeien en licenten, terwijl al het overtollige buskruit opgehaald zou

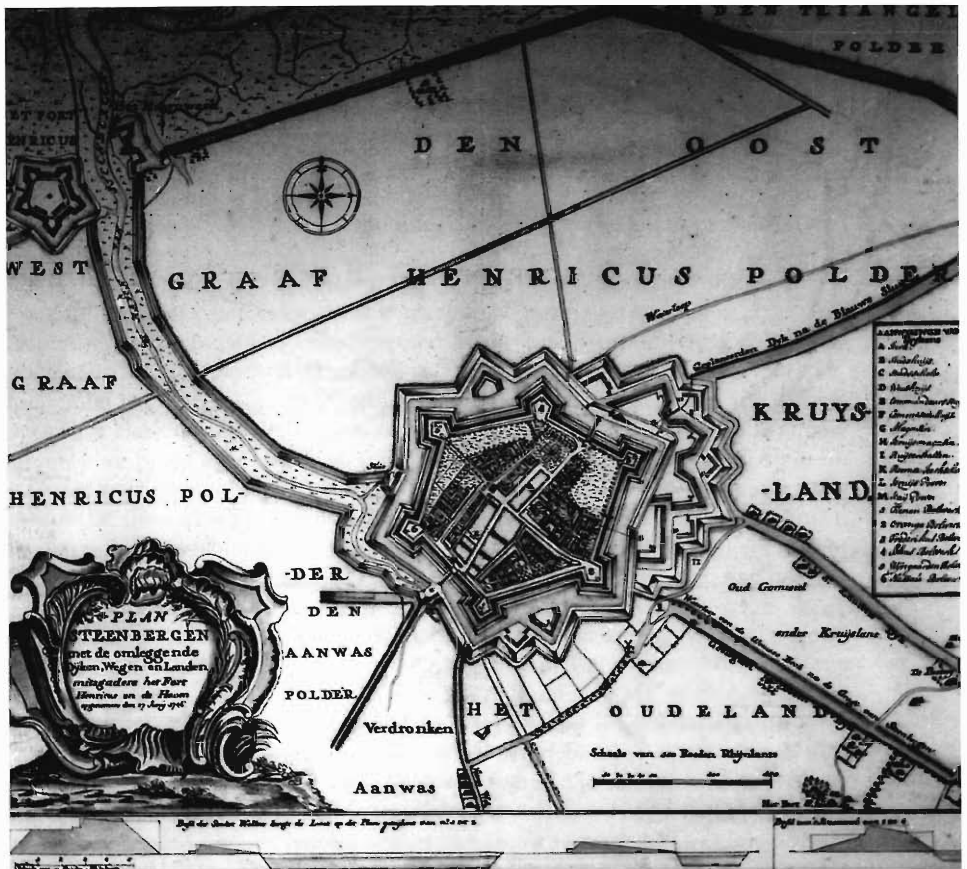
worden door iemand van het stapelmagazijn in Dordrecht. De eigenmachtige betaling voor het ledigen van de kardoezen werd echter afgekeurd. Dat was een zaak voor de Generaliteits-Rekenkamer. Restte nog de kwestie van de verroeste geweren en de beschadigde furnituren van het regiment Lindtman. Daar wilde de Raad de beschuldigde Keijserling eerst graag zelf over horen.³⁴ Een week later zette die zijn antwoord op papier.³⁵ De mankementen aan de geweren waren ontstaan tijdens het beleg van Bergen op Zoom in 1747, enerzijds door het gebruik, anderzijds door het zoute water. Bij gebrek aan voldoende geweremakers was er geen mogelijkheid geweest ze te repareren. Toen het regiment verplaatst was naar Maastricht had ieder nieuwe geweren gekregen, zodat herstellen van de oude geen haast meer had. Omdat er bij het verhuizen gebrek was geweest aan karren en wagens hadden de soldaten ze ook niet mee kunnen nemen. Op verzoek van majoor De Courvoisy had Thijssen ze vervolgens zolang in bewaring genomen. Hij had daar ook geen enkel punt van gemaakt. Wat er nu mee diende te gebeuren moest de Raad van State zelf maar beslissen, maar ze alsnog af te laten halen zou de moeite niet lonen, zo weinig waren ze meer waard.

Dan wat betreft de door de soldaten gebruikte peluwen en paljassen. Natuurlijk waren die tijdens het verblijf enigszins gesleten, temeer omdat er nooit enig stro bij geleverd was om ze te kunnen vullen. Dat hadden de militairen zelf maar ergens vandaan moeten zien te halen. Ook onderstellen hadden ontbroken, zodat de manschappen 'seer ellendig met de paljassen op de bloote gront' hadden moeten liggen, op vochtige plaatsen veelal, waardoor vele ziek waren geworden. Thijssen had het zelfs bestaan daarvoor gedurende de wintermaanden de helft van het serviesgeld (vergoeding voor inkwartiering) van de soldaten in te houden. Dat hij er achteraf nog een extra slaatje uit probeerde te slaan was al helemaal onbegrijpelijk. Toen majoor De Courvoisy hem de spullen bij het vertrek van het regiment had overgedragen, had hij deze nog bedankt voor de manier waarop de troepen ermee omgesprongen waren. Ze zagen er nog prima uit en er ontbrak niets. Hij mocht hopen dat het reeds ingekomen nieuwe regiment Tottleben zich net zo keurig zou gedragen.

Een onmogelijke situatie

Uit de furnituurenkwestie heeft Thijssen zich nauwelijks weten te redden, tenminste niet met geldelijk gewin. Wat de kapotte geweren betreft, daar diende hij zo nauwkeurig mogelijk de herstelkosten van te begroten, alsook van de gebruikte bajonetten, degens en sabels.³⁶ Toen dat eenmaal gebeurd was, bleek al gauw dat herstellen niet meer lonend was.³⁷ Met de eerste de beste gelegenheid dienden ze naar het Generaliteits-stapelmagazijn in Delft te worden gezonden, alwaar ze publiek verkocht zouden worden.³⁸ Haast heeft Thijssen daar overigens niet mee gemaakt. Op 5 augustus 1749 liet hij aan de Raad van State weten tot dan toe rustig te hebben afgewacht tot er weer eens een schip van het stapelmagazijn langs zou komen om de andere goederen in Steenbergen op te halen.³⁹ Omdat het de Raad van State niet duidelijk was wat hij daar precies mee bedoelde, werd hij per kerende post aangeschreven dat eens nader toe te lichten. Wat voor goederen waren dat dan wel 'die niet bekwaamelijk kunnen worden geborgen'.⁴⁰

Die kans heeft Thijssen zich niet laten ontglippen. Het jaar tevoren had hij nog gedroomd van een compleet nieuw arsenaal. Pierre de la Rive had daar toen

Plattegrond van Steenberg van 1746. De belangrijkste gebouwen binnen de vesting staan erop aangeduid, zoals het raadhuis, de kerk en de commandeurswoning en ook de militaire gebouwen als het kruitmagazijn en de ruitersallen voor de paarden. (Fotocollectie Streekarchief Nassau-Brabant)

nog een prachtige ontwerp-tekening voor gemaakt. Nadat de Raad van State naar het prijskaartje had gekeken was het plan echter in het vergeetboek terechtgekomen. Mogelijk dat de zaak nu alsnog gekeerd zou kunnen worden door de Raad nog één keer alle bergingsperikelen in Steenberg onder ogen te brengen en zo van de onmogelijke situatie aldaar te overtuigen.⁴¹ Als eerste wees Thijssen daarbij op de vele affuiten, voorwagens en mortierstoelen die door het ontbreken van een goede bergplaats en masse 'in de bloote lugt' moesten blijven staan, 'sijnde de gecogte schuur off oude meestooff reets daarvan vol'. En ook veel geschutsstukken stonden nog steeds op de batterijen in de buitenwerken van de stad, zowel kanonnen, mortieren als 'auwitsers'. Nu de wegen weer gemaakt en de coupures⁴² gevuld waren was vervoeren mogelijk. Ten derde stonden er nog veel goederen opgeslagen 'in de soogenaemde Wandelkerk', waarmee het koor van de grote kerk werd bedoeld. Er waren grote voorwerpen zoals wolzakken, legerkisten en bokken, maar ook schoppen, spaden, bijlen, kapmesses, pikken en houwelen. Daar waren er overigens in de

loop van de tijd heel wat van ontvreemd. Niet alleen omdat die ruimte niet altijd afgesloten kon blijven, maar ook omdat er tijdens het beleg van Bergen op Zoom in 1747 allerlei piketten, nachtwachten en ander volk in gestationeerd waren geweest, die er ongehinderd bij konden komen. Alle protesten daartegen hadden nooit iets uitgehaald. Zo nu en dan lukte het nog wel eens wat van de gestolen goederen te achterhalen. Zo was er onlangs een ruilebuiters (voddeman) aangehouden die ijzeren kogels te koop aanbood, waarvan hij beweerde 'die bij en ontrent Bergen gevonden te hebben'. Het zou aanbeveling verdienen de affuiten uit de oude meestoof te halen om die geheel te kunnen gebruiken tot berging van genoemde kleine goederen. Die lagen veel te onveilig en waren zeer in trek.

Een tweede ontwerp op papier gebracht

In het vervolg van zijn brief noemde Thijssen nog een andere mogelijkheid om in Steenberghe ruimte te scheppen voor het bergen van oorlogsmaterieel. In de magazijnen lag nog allerlei hout. Door het droogvallen van de negen polders die enkele jaren daarvoor geïnundeerd waren, zouden er kort daarna veel huizen en schuren rond de stad gerepareerd moeten worden. Een ideale gelegenheid om dat hout in kleine partijtjes publiek te verkopen. Gebeurde dat niet dan zou er zeker een betere en veiligere bewaarplaats voor moeten komen, temeer daar het uit oogpunt van beter behoud af en toe ook gelucht en verlegd zou moeten worden. Verder diende de in 1748 aangekochte oude meestoof nog gerepareerd te worden. Wie daar ook mee belast zou mogen worden, de aldaar in garnizoen liggende ingenieurs van de genie, de inspecteur van dat legeronderdeel, of Thijssen zelf, voor de winter diende dat een feit te zijn.

Gealarmeerd door dit schrijven nam de Raad van State diezelfde dag nog een beslissing om op een zo goedkoop mogelijke manier een einde te maken aan de bergingsperikelen in Steenberghe. Samen met ingenieur Hixenius zou Thijssen dienen te bekijken of er in zijn magazijnen nog voldoende hout aanwezig was om er een flinke schuur van te zetten tot berging van alle in zijn brief genoemde goederen. Samen met ingenieur De Rambures⁴³ had Hixenius de nodige reparaties aan de oude meestoof te bezien en daar een bestek van te formeren.⁴⁴ Binnen een maand waren Hixenius en De Rambures met hun werk gereed. Op 11 september 1749 lieten ze de Raad van State weten dat er met het voorhanden zijnde hout inderdaad een schuur te bouwen viel. Gedeeltelijk althans. Materiaal voor de stijlen, kapgebinten, zolderbalken en muurplaten was er voldoende. Planken voor de zoldering en voor het beschieten van het dak ontbraken echter. Hoewel het een geheel houten schuur zou worden, die eruit zou komen zien zoals op een bijgevoegde ontwerptekening was aangegeven, toch zou ze wel van een stenen fundament behoren te worden voorzien. Anders zouden de stijlen binnen een paar jaar verrot zijn. Geplaatst zou ze het best kunnen worden ten zuiden van de oude meestoof, 'alwaar zich daartoe het nodige terrein bevindt'. Arbeidsloon en materialen inbegrepen (steen, kalk, tras en planken) zouden de kosten bij publieke aanbesteding niet boven de 1800 à 1900 gulden hoeven uit te komen.

Met de reparatie van de oude meestoof was een veel kleiner bedrag gemoeid. Uit een bijgevoegd bestek viel af te lezen wat daar zoal bij kwam kijken. Het aanbrengen van acht kruisankers in de toren tegen de oostgevel, het toemetselen van een scheur in de voormuur aan de straat, het vernieuwen van drie

Ongeveer op de plaats waar nu de St. Gummaruskerk in Steenbergen staat, stond in 1748 de oude meestoff, waarvoor een plan werd ontwikkeld deze te verbouwen tot arsenaal. (Fotocollectie Streekarchief Nassau-Brabant)

waterplanken naast de grote poort en het maken van de nok van het dak. 'De stenen tot deze reparatie nodig zullen den aannemer geleverd worden van de stenen die in deselve meestoff agter de deur staan'. Het karwei was inmiddels ook al aanbesteed, aan Christiaan van Doornick, voor 320 gulden. Een alleszins redelijke prijs, waar de Raad van State zich zonder bezwaar mee akkoord zou kunnen verklaren.⁴⁵

Het arsenaal eindelijk gebouwd

Dat deed dit college op 12 september 1749. Voor wat de nieuw te bouwen grote bergingsplaats betreft was het zaak om eerst zo voordelig mogelijk aan het nog ontbrekende hout te komen. Mogelijk dat het stapelmagazijn in Dordrecht nog wat in voorraad had. Hixenius en De Rambures dienden dat zo snel mogelijk op te nemen met de aldaar werkzame commies-stapelier (magazijnmeester) Gevaerts.⁴⁶ Die moest desgevraagd echter toegeven de spullen niet te kunnen leveren. Waar beide ingenieurs om dennehout vroegen, had hij alleen maar grenehout in voorraad, dat bovendien ook niet precies de goede dikte had. Het

dunste hout waarover hij beschikte betrof vlotdelen van 1½ duim omvang. Meer dan 180 waren het er echter niet, terwijl er 270 gevraagd werden. Planken waren er sowieso weinig in voorraad. Die waren er eerder dat jaar veel naar het fort Frederik Hendrik in Bergen op Zoom verzonden. Wel verwachtte hij elk moment zes ponten (vlotschuiten) met materiaal uit Maastricht aan te zullen krijgen. Mogelijk ook dat men in Steenberg en iets kon doen met de 160 grenen delen van 2 duim dikte die hij nog in voorraad had.⁴⁷

Nadat ook daar de nodige correspondentie over was gevoerd kon het karwei begin oktober 1749 eindelijk worden aanbesteed. Aangenomen is het toen door ene Jan van Mill, voor 1200 gulden. 'Zijnde zeer goedkoop in prijs', naar Hixenius en De Rambures op 16 oktober aan de Raad van State lieten weten.⁴⁸ Niets stond er toen meer in de weg om in Steenberg in plaats van een kostbaar arsenaal in steen zoals oorspronkelijk was gevraagd, een veel goedkopere uitvoering in hout te doen verrijzen. Vlakbij en met behoud van de oude meestoof die men kort tevoren, samen met een groot terrein, voor het bergen van oorlogsmaterieel had aangekocht.

Latere lotgevallen

Doorslaggevend voor deze keuze zullen de financiële consequenties wel geweest zijn. Anderzijds zullen er ook praktische overwegingen hebben meegespeeld. In hoeverre diende Steenberg nog als vesting te worden aangehouden? In 1770 vond de Staat het in ieder geval nog nodig de stad opnieuw van een garnizoen te voorzien. Op verzoek van de stad is dat begin jaren tachtig zelfs nog uitgebreid. In 1797 zou het voor de zoveelste maal worden teruggetrokken. Een laatste rol heeft de vesting gespeeld in 1809, bij de inval van de Engelsens.⁴⁹

Korte tijd later (1816) werd er bij Koninklijk Besluit bepaald dat meerdere vestingwerken door het ministerie van Oorlog moesten worden overgedragen aan de Domeinen. Enkele gebouwen in Steenberg bleven toen overigens wel bij militairen in gebruik. Begin jaren twintig van de negentiende eeuw besloot Domeinen tot verkoop van een groot aantal goederen. In Steenberg heeft dat plaatsgevonden op 7 en 8 mei 1827. Niet alleen met de vestingwerken en wallen, de buitenwerken en het fort Henricus, ook met de Oude Meestoof. In de catalogus van de veiling wordt ze abusievelijk opgevoerd als 'Oude Meesloot'. Gehuurd werd ze op dat moment door de timmerman Norbertus Kamp, die er uiteindelijk ook de koper van geworden is, voor 950 gulden. Onmiddellijk na het verstrijken van het lopende huurjaar diende hij de schuur af te breken en de grond ervan over te geven aan het ministerie van Oorlog.⁵⁰ Wat voorlopig nou wel bleef staan was het grote arsenaal, net als het kruitmazijn en de wachthuizen. Die werden eerst in 1855 verkocht en afgebroken.⁵¹

J.W. Hagen

Gebruikte afkortingen

ARA
Algemeen Rijksarchief,
's-Gravenhage
Coll.RA
Collectie Rijksarchief
GAS
Gemeentearchief Steenberg
RANB
Rijksarchief in Noord-Brabant,
's-Hertogenbosch
RvS
Raad van State
SANB
Streekarchief Nassau-Brabant
GR
Jaarboek De Ghulden Roos

Noten

1. Het navolgende is geheel gebaseerd op F.A. Brekelmans, van Ham, 'De vestingwerken van Steenberg tot 1630', GR 17 (1957) 77-96 en A. Delahaye, 'De vesting Steenberg', *Publikaties van het Archivariaat 'Nassau-Brabant'* (Zevenbergen 1975) 30.
2. Het buitenwerk van een vesting, bestaande uit twee gebastioneerde fronten (uitspringende delen in de vorm van een onregelmatige vijfhoek) met twee vleugels.
3. Ook 'horenwerk': een front van een vesting met bastions, afgesloten door twee lange vleugels.
4. ARA, RvS, inv.nr. 904 (Ingekomen stukken 1748 maart).
5. Troepen in verscheidene bijeengelegen dorpen en steden inkwartieren.
6. Hyacinth Graaf d'Envie, sinds 16 mei 1747 luitenant-generaal van het Regiment Nationalen Nr. 4, 22 juni 1747 bevorderd tot generaal (H. Ringoir, *Hoofdofficieren der Infanterie van 1568 tot 1813* ('s-Gravenhage 1981) 39).
7. RANB, Coll.RA, inv.nr. 357 (Res. RvS 1748 I): Res. d.d. 6 maart 1748.
8. Johan Michiel Althuijsen, sinds 5 december 1747 kapitein, overleden in 1764. H. Ringoir, *Afstammingen en voortzettingen der Artillerie* ('s-Gravenhage 1979) 23.
9. Met het 'Land' wordt hier de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën bedoeld.
10. ARA, RvS, inv.nr. 904.
11. In Steenberg gold 1 roede voor 0,0013943 hectare. Zie: Annemiek van der Veen en Rien Wols (eindredactie), *Lezen in Brabantse bronnen. Begrippenapparaat bij Brabants oud-schrift* ('s-Hertogenbosch 1988) 53.
12. RANB, Coll.RA, inv.nr. 357.
13. Een afschrift van het koopcontract d.d. 21 november 1814, in SANB, GAS 1811-1950. inv.nr. 3110.
14. ARA, RvS, inv.nr. 907 I-II (Ingekomen stukken 1748 juni).
15. Een moerbalk is een zware dwarsbalk in een zoldering, die de kleine overlange kinderbalken in het midden steunt.
16. Een gording is een dwarshout voor de koppeling van gebinten.
17. Een steekschoor of korbeel is een schuinstaande balk die in de ondersteunde balk is ingelaten.
18. ARA, RvS. inv.nr. 908 I-II (Ingekomen stukken 1748 juli).
19. Met die term werden vuurwerken aangeduid die bestemd waren voor oorlogsgebruik, zulks in tegenstelling tot feest-, kunst- of lustvuurwerk.
20. H. Ringoir, *Afstammingen en voortzettingen der genie en trein* ('s-Gravenhage 1980) 30.
21. Idem, 5, 30.
22. Een voorwagen een voertuig dat gebruikt werd bij de artillerie. Het was een wagen met twee wielen dat voor het affuit, met of zonder kanon, gespannen werd.
23. Bedoeld zal zijn Charles William Stuart, sinds 18 maart 1746 aanvoerder van een

- regiment Schotten, vanaf 16 mei 1747 in de rang van generaal-majoor H. Ringoir, *Afstammingen en voortzettingen der Infanterie*, ('s-Gravenhage) 85 en Ringoir, *Hoofdofficieren*, 110.
24. Een Friese of Spaanse ruiter is volgens Van Dale een 'vier-, zes- of achtkantige boom of balk van een paar meter lengte, al of niet bestoken met pinnen en prikkeldraad, aan de uiteinden rustende op kruishouten, ter verdediging van doorgangen'.
25. Wat hier precies mee bedoeld is, is niet duidelijk. In het WNT komt het woord niet voor. Daarin staat wel 'standgezicht' vermeld: een verticale projectie van een voorwerp.
26. RANB, Coll.RA, inv.nr. 358 (Res. RvS 1748 II).
27. ARA, RvS, inv.nr. 916 I (Ingekomen stukken 1749 april 1-10).
28. Die vormden de hele groep ambtenaren (ze waren steeds met zijn drieën of vieren) in dienst van een van de vijf colleges die deze belastinginning behartigden.
29. Een redoute is een eenvoudig, rechthoekig, gesloten veldwerk met aarden wal, al of niet van een natte gracht voorzien.
30. Ringoir, *Afstammingen Infanterie*, 75.
31. Ringoir, *Hoofdofficieren*, 75.
32. Een snaphaan is een geweer, dat niet met een lont maar door middel van een haan met een vuursteen werd afgeschoten.
33. Bedoeld zal zijn Jean François de Courvoisier, sinds 10 januari 1748 majoor bij genoemd regiment. Ringoir, *Hoofdofficieren*, 76.
34. RANB, Coll.RA, inv.nr. 360 (Res. RvS 1749 I).
35. ARA, RvS, inv.nr. 916 II-III (Ingekomen stukken 1749 april 11-30).
36. RANB, Coll.RA, inv.nr. 360: Res. d.d. 11 april 1749.
37. ARA, RvS, inv.nr. 916 II-III: Lijst ofte Memorie van de wapenen, als snaphanen, bajonetten, degens en sabels alhier tot Steenberg, op 26 april 1749 opgesteld door geweermaker Jacobus Sels.
38. RANB, Coll.RA, inv.nr. 360: Res. d.d. 29 april 1749.
39. RANB, Coll.RA, inv.nr. 361 (Res. RvS 1749 II).
40. Idem.
41. ARA, RvS, inv.nr. 920 I-II (Ingekomen stukken 1749 augustus): Schrijven Thijssen d.d. 18/22 augustus 1749.
42. Een doorsnijding van of doorgang in een wal of muur.
43. Bedoeld is Johan de Rambures, sinds 15 oktober 1745 extra-ordinaris ingenieur. Een naamgenoot van hem, Theodorus de Rambures, zou een maand later in dezelfde rang worden benoemd. Ringoir, *Afstammingen genie en trein*, 38, 40.
44. RANB, Coll.RA, inv.nr. 361: Res. d.d. 22 augustus 1749.
45. ARA, RvS, inv.nr. 921 I-II (Ingekomen stukken 1749 september).
46. RANB, Coll.RA, inv.nr. 362 (Res. RvS 1749 III).
47. ARA, RvS, inv.nr. 921 I-II: Schrijven Gevaerts d.d. 28/29 september 1749.
48. ARA, RvS, inv.nr. 922 I-II (Ingekomen stukken oktober 1749).
49. Delahaye, a.w., 56, 58.
50. SANB GAS 1811-1950, inv.nr. 3117.
51. Delahaye, a.w., 67; Brekelmans, Van Ham, a.w., 96; W. van Ham, 'De ontwikkeling van Steenberg in de 19e en 20e eeuw', Uit: *Stad en Land van Steenberg. Gedenkbundel bij gelegenheid van de herdenking Steenberg 500 jaar Nassaustad 1458-1958* (Steenbergen 1958) 153-170, aldaar 161.